

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI /1705
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Özel- Kongre Dizisi / 20-1

9. MİLLETLERARASI TÜRK SANATLARI KONGRESİ
9th INTERNATIONAL CONGRESS OF TURKISH ART

BİLDİRİLER
CONTRIBUTIONS

ÜÇÜNCÜ CİLT
VOLUME III

T.C. Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü ve
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Ministry of Culture of the Republic of Turkey and
Faculty of Letters of the Istanbul University

23-27 Eylül 1991 Atatürk Kültür Merkezi - İstanbul
23-27 September 1991 Atatürk Cultural Center - Istanbul

293

© T.C.KÜLTÜR BAKANLIğI, 1995-ANKARA
ISBN 975-17-1487-7 (Takım)
ISBN 975-17-1490-7 (III. Cilt)

Birinci Baskı, 2.000 Adet

T.C. KÜLTÜR BAKANLIğI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ
ANKARA - 1995

Bursa Muradiye Camii Saçak Silmeleri Üzerine Düşünceler

Nuran Kara Pilehvarian

Bu bildirinin amacı M. 1425 - 1427 / H. 828-830 tarihleri arasında Sultan II. Murad tarafından yaptırılan Bursa Muradiye Camii'nin farklı özellikler gösteren saçak silmelerini anlatmak, Anadolu'da başka hiçbir Osmanlı anıtsal yapısında bulunmayan bu saçak tipinin burada neden uygulandığını sorgulamak ve literatüre özel yapım profilli tuğla saçak olarak geçen saçak tipinin, günümüzde İran'da uygulaması devam eden devesırtı saçak ile bağlantısını kurmaya çalışmaktır.

Bursa Muradiye Camii saçak silmeleri, Osmanlı Erken Dönem anıtsal yapı örneklerinde çokça gördüğümüz kirpi saçak ya da testere dişi diye tanımlanan saçak tipi ve Anadolu'da görülmeyen, İran'da Şotori (deve biçimi ya da devesırtı) adı verilen saçak tipinin bileşiminden oluşmuştur. Ana kubbelerin eteğindeki ve beden duvarlarının üzerindeki saçak silmeleri bir sıra kirpi, arada bir sıra devesırtı ve yine bir sıra kirpi saçak; iki yandaki küçük kubbelerin eteğindeki silmeler ise iki sıra kirpi, altında bir sıra devesırtı saçak biçiminde düzenlenmiştir. (Foto 1, Çizim 1) Prof. Dr. Muhittin Binan'ın Türk Saçak ve Kornişleri kitabında "altta iç ve üstte dışbükey profilli hususi şekildeki tuğlalar" olarak tanımladığı ve bildirinin esasını oluşturan devesırtı tuğlalar; bir tam tuğlanın Sayın Binan'ın da belirttiği gibi altta iç ve üstte dışbükey profil verilerek kalıplanmasından oluşur (Çizim 2).

Anadolu ve Balkanlar'da Muradiye'nin çağdışı pek çok yapıda çeşitli tuğla saçak silmeleri uygulandığı halde Muradiye'de kullanılan saçak silmesi tipine rastlanmaz. Bursa Muradiye'nin saçak silmelerinin neden tek örnek olduğu sorgulandığında akla iki cevap gelmektedir. İlki 1594'den 1902'ye kadar çeşitli ve büyük onarımlar geçiren yapının silmelerinin orijinal olup olmadığıdır. Tamir kitabelerinden hiçbirinde saçaklara yapılan herhangi bir onarımdan söz edilmemektedir. Caminin kurşunlarının değiştirildiğinden söz eden 1623 tarihli tamir kitabesinde de saçaklarda ilgili bir kayıt yoktur. Caminin yüzyıl başındaki durumunu gösteren IRSICA Koleksiyonu'nda bulunan Sultan Hamid albümlerindeki fotoğraflarda da saçaklarda hiçbir farklılık görülmemektedir. Özel tuğla imal edilerek yapılacak bir yenilemenin ne kadar masraflı ve uzun sürecek bir iş olduğu düşünüldüğünde mevcut saçakların orijinal olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Silmelerin neden tek örnek olduğuna verilebilecek daha geçerli cevap ise, Timur'la birlikte Semerkand'a giden döndükten sonra Bursa Yeşil Camii'nin yapımında çalışmış olan ustaların burada da çalışmış olabilecekleridir. Aralarında Bursa doğumlu Ali İbn İlyas'ın da bulunduğu bu ustalar orada gördükleri bu saçak tipini büyük bir olasılıkla Bursa Muradiye Camii'nde de uygulamışlardır. bu görüşü kuvvetlendirmek ve tuğla işçiliğinin Orta İran, Türkistan ve Horasan bölgelerindeki oluşumu ve gelişimi incelemek için tuğlanın yapısal ve süsleme amaçları ile kullanımının tarihçesinden kısaca söz etmek gerekmektedir.

Yapısal amaçlı tuğla kullanımının en erken örnekleri Kuzey Mezopotamya'da Jericho (İ.Ö.8000), Anadolu'da Hacılar (İ.Ö.7000) ve Orta İran'da Siyalk (İ.Ö. 5000-4000) yerleşmelerinde görülür. İ.Ö. 3500 dolaylarında Mezopotamya yöresinde pişmiş tuğla yapımına geçilmiştir. İ.Ö. 2800-2300 yılları arasında Mezopotamya'da farklı kısımlarda kullanılmak üzere değişik boyut ve biçimlerde tuğla birimlerinin hazırlandığı bilinmektedir. Kerpiç ve tuğlanın salt yapısal amaçla kullanılmalarının Orta Asya, Türkistan ve Horasan'da İslamiyet öncesinde Türkler'in yerleşik yaşama geçtikleri ilk merkezlerde sürdürüldüğü kazı sonuçlarından saptanabilmektedir. Türkistan ve Horasan bölgelerinde özellikle Karahanlı Devri yapılarında yalnız yapı malzemesi olarak değil, süsleme malzemesi olarak da tuğla kullanılmıştır. Tuğlanın hem yapı, hem süsleme malzemesi olarak kullanıldığı ilk örnek M. 907/ H. 295 tarihinde Buhara'da inşa edilen İsmail Samani Türbesi'dir. Gazneliler Türkistan, Horasan ve Afganistan'da tuğla yapı geleneğini sürdürmüşlerdir. Leşker-i Bazar Sarayı'nda duvarların üst kısımlarında kerpiç üzerine süslü tuğla örgüler kaplanmıştır. 1040 yılında Horasan'ı alan Selçuklular gerek bu bölgede gerekse Orta İran bölgesinde 12. yüzyılın ortalarına kadar tuğla yapı geleneğinin en güzel örneklerini vermişlerdir. Gurgan'da M.1007/H. 397 tarihinde inşa edilen Kümbet-i Kabus Büyük Selçuklular Dönemi'nde Orta İran'da giderek gelişen tuğla yapı geleneğine öncü olarak gösterilir. Tus'daki 13. - 14. yüzyıllara tarihlenen Haruniye Türbesi, İsfahan Mescid-i Cuma'sının M.1080 tarihinde inşa edilen kısımları Zencan'da Molla Hasan Şirazi Türbesi, Kazvin'de Hergan'ın iki kümbeti yine Zencan'da Sultaniye Türbesi, Çahbahar'da Mil-i Nadiri Kulesi (1070), Meraga'da Kümbet-i Kebut bu örneklerden bazılarıdır. Hemedan'daki geç 13. yüzyıla tarihlenen Kümbet-i Aleviyan giriş protalinin üst kısmında bulunan bir sıra devesırtı saçak silmesi ile Muradiye'ye kadar uzanan gelişmiş tuğla yapı geleneğinin bir diğer örneğini sergiler. Kuzey Irak'ta Zengiler Dönemi yapılarında tuğla yapı geleneği devam ettirilmiştir. Çıplak tuğla yapı geleneği Türkistan, Horasan, Gazne ve Orta İran'da Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular dönemlerinde gelişimini tamamladıktan sonra Selçuklular'ın geleneksel yapı malzemesi olarak Anadolu'ya taşınmıştır. Ancak Anadolu'da yerel malzeme olan taş zamanla tuğlanın yerini almıştır.

Kısaca tarihçesi özetlenmeye çalışılan tuğlanın yapı ve süsleme malzemesi olarak kullanımını günümüzde Türkmenistan, Kazakistan ve İran'da devam etmektedir.

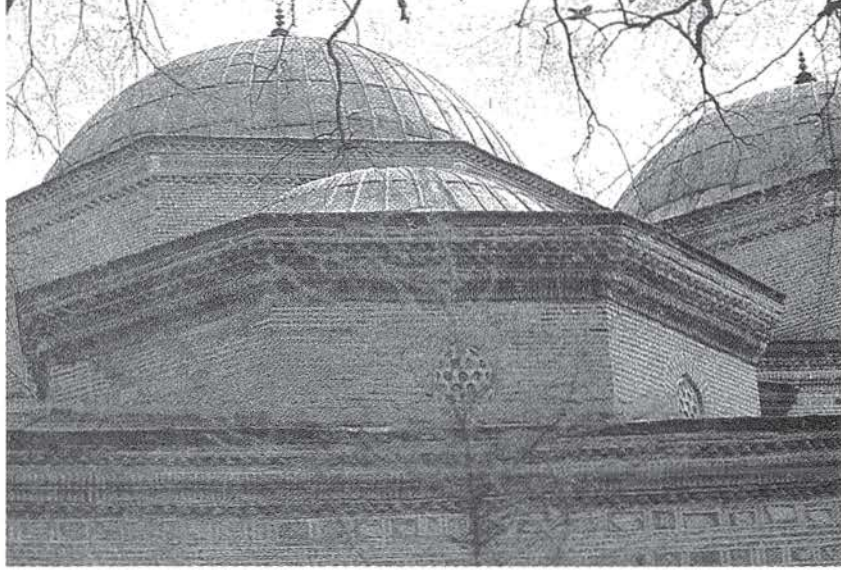
İran'da kullanılan tuğla çeşitleri beş ayrı biçimde ve boyutdadır (Çizim 2). Tüm çeşitler tam tuğladan üretilmiştir. Tam tuğla 19 x 19 x 3 cm. boyutlarındadır. Nime adı verilen yarım tuğla, tamtuğlanın yarısından bir derz kadar eksiktir. Muradiye Medresesi saçaklarında Erzurum Çifte Minareli Medrese'de minare silmelerinde, Tebriz Gök Mescit subasman üst silmesinde hep nime tuğla kullanılmıştır. Çereke adı verilen çeyrek tuğla üretilmez, yarım tuğlanın kırılması ile elde edilir. Gerniz adı verilen pahlı tuğla subasman bitiminde, pencere üstündeki aynalarda ve saçaklarda, şotori adı verilen devesırtı diye çevirebileceğimiz tuğla ise Muradiye Camii'nde olduğu gibi saçak silmelerinde kul-

lanılmaktadır.

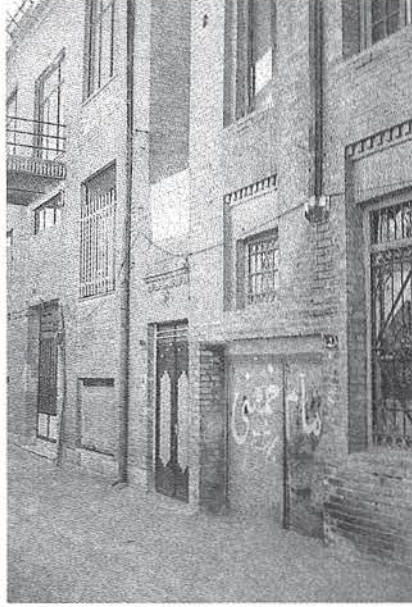
Sonuç olarak; Orta İnan, Türkistan ve Horasan'daki bütün tuğla yapı örnekleri tarih sırası ile biraraya getirildiğinde Muradiye Camii'nde görülen saçak silmelerinin bir tesadüf değil bir geleneğin devamı olduğu ortaya çıkmaktadır.

* İnan'da günümüzde kullanılan yerel tuğla terminolojisi ve boyutlar hakkında bilgi Y.Mim. Reřt, Hamid Pilehvarian'den alınmıştır.

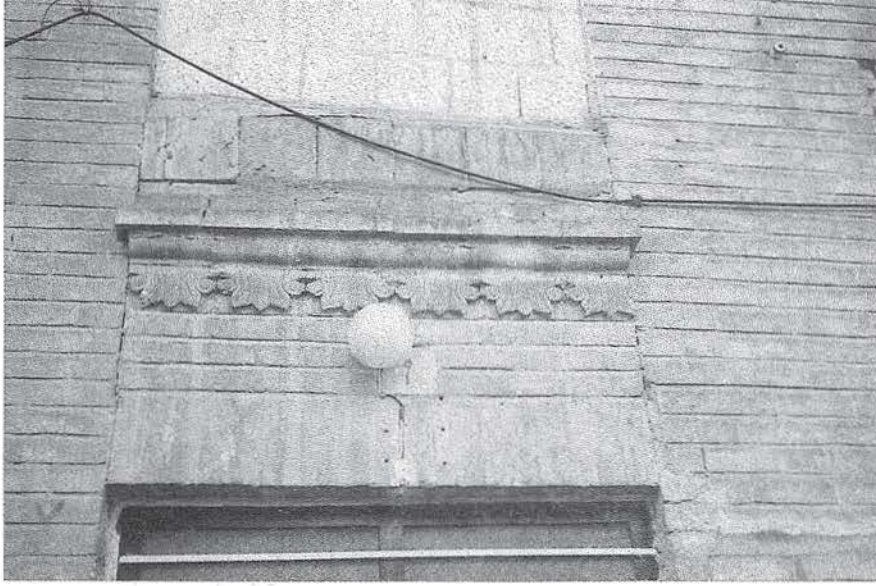
-
- Aslanapa, Oktay. Türk Sanatı, İstanbul, 1972.
- Ayverdi, E. Hakkı. Osmanlı Mi'marisinde elebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403 - 1451), C. II, İstanbul, 1972.
- Bakırer, mr. Selçuklu ncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mi'marisinde Tuğla Kullanımı, Orta Doęu Teknik Üniversitesi Yayını, Ankara, 1981.
- Binan, Muhittin. Türk Saçak ve Kornisleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1952.
- Erdman, Kurt. "Neu Arbeiten zur türkischen Keramik", Arts Orientalis, 1963.
- Hutt, Antony-Leonard, Horrow. İnan 1, London, 1977.
- Yetkin, şerare. Anadolu'da Türk ini Sanatının Geliřmesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Yayın No. 1631, İstanbul, 1992.

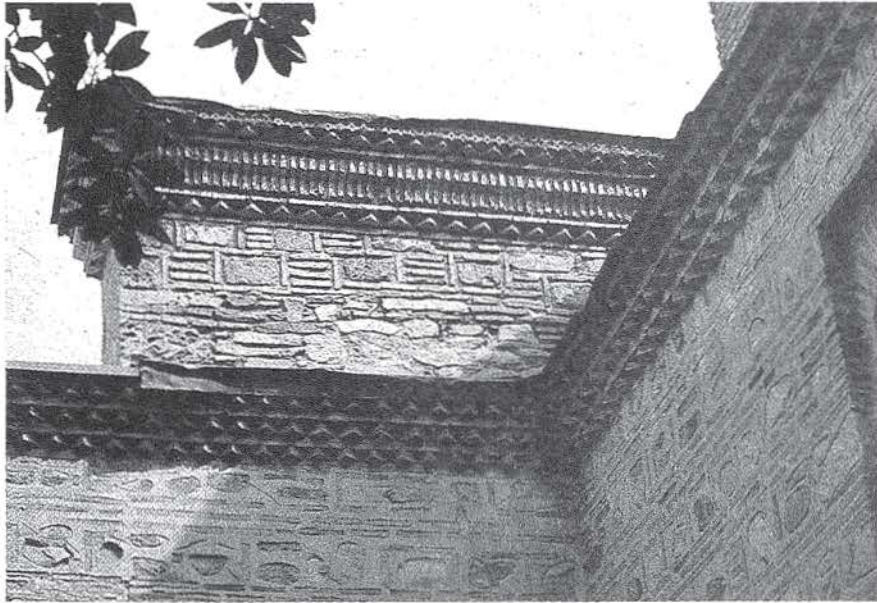
Resim 1. Bursa Muradiye Camii, saçak silmeleri

Resim 2. Tahran Şeyh Hadi Mahallesi, 9 no'lu evden şotori tuğla kullanımını gösteren cephe detayı

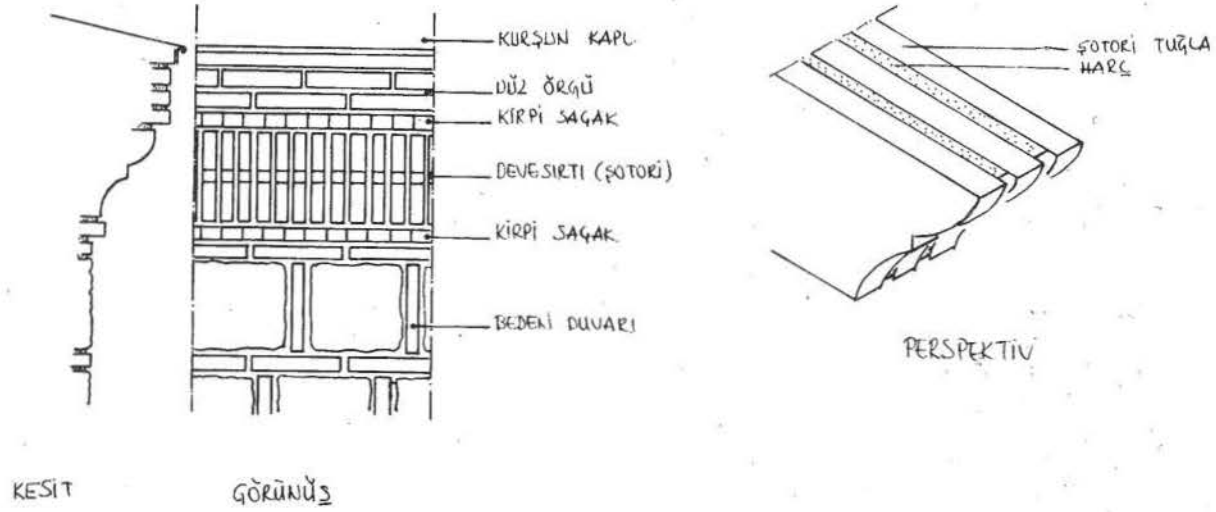

Resim 3. Tahran Şeyh Hadi Mahallesi, 9 no'lu evden şotori tuğla kullanımını gösteren cephe detayı

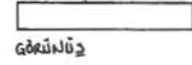
Resim 4. Bursa Muradiye Medresesi saçaklarında nime tuğlalar

BURSA-MURADIYE CAMII SAÇAK SİLMESİ

Çizim 1. Bursa Muradiye Camii, ana kubbeler ve beden duvarlarındaki saçak silmeleri

İRAN - TUĞLA ÇEŞİTLERİ

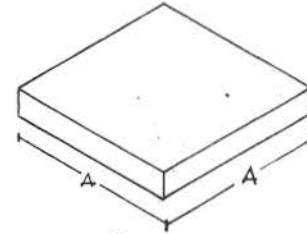

GÖRÜNÜŞ

PLAN

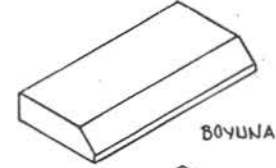
TAM TUĞLA

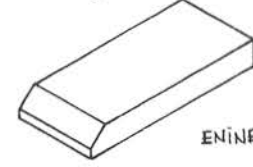
TAM TUĞLA 19x19x3

ĞERNİZ (PAHLI)

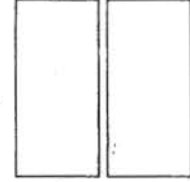
BOYUNA

ENİNE

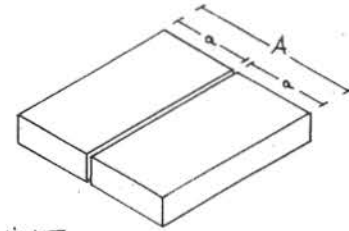

GÖRÜNÜŞ

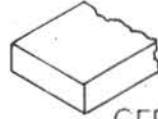

PLAN

NİME (YARIM) TUĞLA

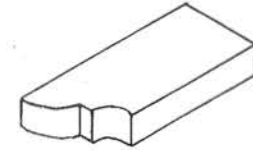
NİME

ĞEREKE (1/4)

ŞOTORI (DEVEŞİRTİ)

ÇİZEN: Y. MİM. HAMİD PİLEHARJAN